

Kollár Zsuzsanna

A Szendrey-hagyaték kincsei

(Gyimesi Emese: Gyermekszemmel Szendrey Júlia családjában)

Nemcsak jelentős szakirodalmi hivatkozási pont, hanem igazán izgalmas olvasmány is egyben az MTA „Lendület” Magyar Családtörténeti Kutatócsoport új, második forráskiadása, így a 18. századi erdélyi főnemes, gróf Székely László önéletrása után most Szendrey Juliának és gyermekeinek válogatott írásait vehetjük kézbe. Az önmagában is érdekes kéziratos hagyatékban Gyimesi Emese társadalom- és várostörténeti tendenciákra mutatott rá, s ezzel korábbi kutatásokhoz képest új kontextusba helyezte a mindeddig publikálatlan szövegeket, miközben Szendrey Júlia családjának eddig egészen ismeretlen oldalát mutatta meg.

Az évek alatt számos módszertani irányzat hatott a történész és irodalomtörténész végzettségű, több külföldi egyetemen is megforduló szerző nézőpontjának formálódására. Kortárs történettudományi műhelyek megismerésével került közelebb a család-, a társadalom- és a várostörténet szempontjaihoz, melyek hozzájárultak ahhoz, hogy a hatalmas iratanyagot kreatív módon közelítse meg. A szerző maga jelzi e hivatkozási pontokat a kötetben, amelyben sok egyéb mellett beépítette Philippe Ariès gyermekkortörténeti vizsgálatait, Richard Dennis modern térelméletét, Kevin Lynch *The Image of the City* című munkáját, vagy Lia Karsten tanulmányát, ami a városi környezet gyerekekre gyakorolt hatását vizsgálja.¹

Így történhetett, hogy a *Magyar Családtörténetek: Források* című könyvsorozatban helyet kapó kötet sem csupán a primer szövegekre összpontosító családtörténeti kutatás lett, hanem legalább ennyire bizonyult részletekre érzékeny, várostörténeti megközelítésű kísérletnek is. A *Gyermekszemmel Szendrey Júlia családjában* gyerekek által írt levelek, családtagoknak írt alkalmi versek, kéziratos folyóirat-imitációban felbukkanó város- és tapasztalatok tanúságtörténetei, amelyek különleges módon, a társadalmi én szempontjából rögzítették az 1860-es évek Pest-Budájának formálódását. Az OSZK Kézirattárában, a Petőfi Irodalmi Múzeumban, az MTA KIK-ben és Kiss Ferenc gyűjtő tulajdonában lévő kéziratok eddig sem voltak ismeretlenek a kutatók előtt, a szerző azonban a közreadáson és alapos jegyzetelésen túl modern értelmezési keretet is adott hozzájuk. A források élményszerűen rögzítik, hogy a gyerekek miként érzlelik a körülöttük lévő várost, miként

1 Dennis, Richard, *Cities in modernity. Representations and Productions of Metropolitan Space. 1840–1930*. Cambridge University Press, Cambridge–New York, 2008. Karsten, Lia: *It All Used to Be Better? Different Generations on Continuity and Change in Urban Children’s Daily Use of Space. Children’s Geographies* (3.) 3. 275–290. Kevin, Lynch, *The Image of the City*, Massachusetts Institute of Technology, The M. I. T. Press, Cambridge, Massachusetts, London, 1960.

viszonyulnak a szabadidőhöz, ünnepekhez, ajándéktárgyakhoz. Itt csak pár szemléletes példát említenék: Horvát Attila 1865. februári levelében írja Petőfi Zoltánnak: „*En kaptam. Egy kapsztilis pisztolyt, 4 kötet magyar nép könyvtára című könyveket, Ezeregy éj Marikától. Andersen, Fölszerelésre való mamától és több porcellán figurát. [...] En a Suhr cirkusban voltam, legjobban tetszettek a Mariani testvérek, kik mindenféle hajmeresztő dolgokat csináltak. Mi karácsony estéjén Ovari bácsival kártyáztunk.*” (130.) Szintén 1865 szeptemberében így írt neki: „*Marika névnapját nagy dáridóval ültük meg, volt vagy 10 darab vendég, s milyen volt az ebéd csupa crémeck, hacheé pástétomokból állott, volt 2 üveg champagnei, 2 bor tokaji, s asztali bor.*” (145.) A szerző az efféle megfigyelések értékelése által világít rá a nagyvárosi életmód, az urbanizáció és a társadalom egymásra ható változásaira, melynek megragadása nehéz és összetett feladat. Az olvasó ezzel együtt szinte epizódszerűen követheti nyomon a gyermekek fejlődését, akiknek beszámolóiban sokszor a 19. századi sajtóműfajok jellegzetes beszédmódját érhetjük tetten. A kötet Szendrey Júlia értelmiségivé válásának folyamatát és döntéseinek motivációit is kirajzolja.

Az első száz oldalon öt fejezet, öt összefüggő, egymásra épülő gondolatmenetet tartalmazó tanulmány található. Az elsőben a szerző a még gyermek Szendrey Júlia pesti nevelőintézeti éveiről (1840–42) fennmaradt dokumentumokat, leveleket elemzi, megvilágítja a Szatmár megyei Erdődön élő Szendrey szülők, elsősorban az apa, Szendrey Ignác nevelési stratégiáját. A szerző itt rámutat arra, hogy a család rendi társadalomban betöltött helyéhez képest Júlia részben a neveltetésének köszönhetően nem a szatmári elitben keresett magának helyet, hanem a pest-budai polgári társadalomban, azon belül is a korai, ekkoriban kialakuló pesti elit értelmiség körében. Színvonalas neveltetése, képességei és később kialakuló világlátása miatt mobilis maradt egész életében – még nem volt tizenkét éves, amikor beköltözött a nevelőintézetbe, későbbi életében is sokat költözött és utazott, s láthatóan agilis módon hozott meg egész életére kiható döntéseket is.

A német műveltséget is nyújtó nevelőintézet nem csak az értelmiségi életformára készítette fel az ott lakó leányokat. A vidékről városba átkerülő tanulóknak lehetőségük nyílt a pesti társasági életbe is bepillantani, részben emiatt is vágyakozott vissza Pestre élni a tanulmányai befejeztével hazaköltöző, s vidéken gyakran unatkozó lány. Ez a fejezet azt segít megérteni, hogy az emberek számára milyen vonzerővel bírhatott Pest-Buda a 19. század derekán, és ez összehasonlítható a később vidéken nevelődő Petőfi Zoltán közérzetével, tapasztalataival is. Zoltán alakja összekapcsolódott a „züllött örökös” toposzával, amelyet elsősorban a róla levelező felnőttek aggódo sorai, és Déry Gyula ezekre alapozott kismonográfiája formált meg. Azonban a fiú Horvát gyerekekkel való levelezése „egészen új szempontból mutatja meg Zoltán alakját” – jelzi Gyimesi –, mert „az eddig más forrásokból ismert történetet (csáki tartózkodásait, iskolaélményeit, szarvasi közegét) ezúttal az ő szempontjából is megismerhetjük (60.)” S mindeközben azt is látjuk, hogy városi szemmel milyennek látta a vidéki életet az ifjabb Petőfi.

Noha a könyv Szendrey Júlia életének a Petőfivel való házasság előtti és utáni időszakra koncentrálna, két, Tomasekné Lauka Terézhez írott levélen keresztül jelentős felismerést rögzít. A tizenhét éves Júliának (akárcsak később Zoltánnak) a pesti után hatalmas kontrasztot jelentett a vidéki élet. Három évvel később viszont Petőfi Sándor feleségeként korlátozott anyagi keretek között épp a vidéki nemesi élethez képest találta magát szemben beszűkültebb szórakozási formákkal. „Ugyanakkor a kezdeti nehézségek és hiányérzetek ellenére Szendrey Júlia városi, polgári, értelmiségi életstílusához ragaszkodott egész későbbi életében.” (28.) Az olvasónak e ponton úgy tűnik, hogy a szerző a Pest-Budához és az értelmiségi életformához való kötődéssel indokolja a Horvát Árpáddal kötött házasságot is. A város vonzerejét és jelentőségét a család életében az is reprezentálja, hogy Szendrey Ignác mindkét lányának itt vett lakást, sőt később maga is Pestre költözött.

A szerző arra is rávilágít, milyen különböző városélményeket tapasztalt meg Szendrey Júlia gyermekként, írónóként és családayaként. Ezek a tértapasztalatok részben az életkor, az élethelyzet, részben pedig a lakóhely megváltozásával nyernek magyarázatot. Szendrey Júlia Petőfivel három, Horvát Árpáddal két helyen élt együtt Pesten. E kettőből az előbbi a belvároshoz tartozott, míg utóbbi otthonuk a Hársfa utca 1. szám alatt volt, amely a Belső- és Külső-Terézváros határán helyezkedett el, a sűrűn lakott övezet és a teljesen beépítetlen, füves térségek metszéspontján, és jelentősen módosította az író nő várostapasztalatát. A Hársfa utcai lakásban 1867-ig, azaz tizennégy évig élt együtt a család, aztán a szülők megromlott házassága különköltözéshez vezetett. 1869-ben az akkor tizenhét éves Horvát Attila (anyja halála előtt néhány hónappal) emlékezetből készítette el egykori otthonának alaprajzát. Gyimesi ennek és egy másik ilyen alaprajznak a segítségével, a lakáskultúrából kiindulva remekül érvelve fejti ki: Horváték otthonában nem volt hagyományos szalon, így a reprezentáció többfunkciós terekbe szorult vissza. A korabeli szokásokkal ellentétben Szendreynek külön szobája volt, amelyben dívány, könyvszekrény, kanapé, fali könyvvállvány, asztal és székek, kályha, íróasztal és zongora kapott helyet, a lakást tehát a társadalmi konvencióktól eltérő funkciók és egyfajta emancipált térhasználat jellemezte. A szerző azt is megállapítja, hogy otthonuk a hagyományos polgári lakás funkcióival szemben sokkal inkább bizonyult magányos szellemi munkának teret biztosító műhelyként, melyben a férj dolgozószobájához hasonlóan a feleség életterében is megtalálhatók voltak ugyanazok a bútorok, még ha könyvgyűjteménye nem is veteledhetett Horvát Árpáddal. A kötet harminckét remek minőségű képmelléklete között szerepelnek az alaprajzok is, vizuális segítséget nyújtva az olvasónak.

A későbbi fejezetekben a kötet fokozottan közelít a városi terek használatát megörökítő megjegyzések segítségével a Horvát gyerekek városélményeihez, és ehhez a *flânerie*, azaz a városi kószálás gyermeki látásmódjának megragadására törekszik. Ez az innovatív módszertan a várostörténeti kutatások egy speciális fajtája: személyes dokumentumok segítségével járul hozzá ahhoz, hogy a Horvát gyerekek mentális térképét, a város reprezentációját és hétköznapi életük gyakorlatait tegye láthatóvá, nem megfélemezve az újságírói stílus elemzéséről, amely e szövegekben erősen jelen van, és amelyek „hatást gyakoroltak a várost bemutató szövegeik retorikájára” (43). A családi hagyatékban hét kis füzetben található a *Tarka Művek*, amely a gyerekek által készített folyóirat-imitáció, s egyben az elemzett, sokszínű források egyik legegységesebb darabja, mert elképesztő részletességgel számol be a gyerekek mikrokörnyezetéről.

A *Tarka Művek* „főszerkesztője” az idősebbik Horvát fiú, aki már igencsak a kamaszkorban volt e mulatság készítésekor, négy évvel fiatalabb fivére pedig a „főmunkatárs”. A lap lényegében gyermeki életviláguk esszenciája, és szinte minden tudatosság nélkül vált Szendrey Júlia családi életének és a családban róla kialakult képnek egyik legerősebb referenciájává. Egyfajta gyermeki perspektívából láthatjuk őt ennek az írásgyakorlatnak a tükrében: írónő, de legalább annyira háziasszony, s néha szigorú anya. A lapszámok tudósítanak esti mulatságról, otthon történekekről, anyjuk sikereiről, verseket írnak és informálnak az utcában látottakról, adomáznak, naplót vezetnek. Élnek a korabeli sajtó nyelvhasználatával, lemásolják annak szerkezetét, mindez pedig arra enged következtetni, hogy rendszeresen forgatták odahaza az újságokat a gyerekek, szemükben az újságírás, a szerkesztés izgalmas hivatásnak tűnt. Ahogy a kötet szerzője is írja, ebben az intellektuális légkörben a gyerekeknek maga az írás, az alkotás egyfajta játék, örömforrás volt (45.).

Gyimesi Emese kötetét lehetetlen anélkül olvasni, hogy közben ne próbálnánk meg minél többet kihámozni belőle arra vonatkozóan, hogy miként viszonyultak a Horvátgyerekek Petőfi Sándor emlékéhez. Házitanítójuk 1864–65-ben Toldy Ferenc volt, ki nem azonos az irodalomtörténéssel, hanem Petőfi Zoltán osztálytársa volt a Piarista

Gimnáziumban (127.), Szendrey Júlia névnapján a Horvát gyerekektől értesülve az ünnep-ről, egy pár fiatal társával este a család ablaka alatt szerenádozott az íróőnnek. Attila *Tarka Művekbeli* magyarázata figyelemre méltó: „*Ő ugyanis bálványozta a mamát, Petőfi miatt, kit pláne imádott.*” (174.) S ami még figyelemre méltóbb, hogy ezen esemény leírását *A tengerész* című vers követi, amelyet szintén Attila szerzett, és amely szóhasználatát illetően hasonlóít Petőfi *Föltámadott a tenger* című verséhez. Noha ilyesfajta asszociációkra a szerző tudatosan nem vállalkozott, mert nem kívánta a kötet anyagát Petőfi Sándor kultikus emlékezete felől vizsgálni, mégis érezteti, hogy az előző házasság ténye és a költő alakja természetes módon, kiegyensúlyozottan volt része a mozaikcsaládon belüli kommunikációnak.

Gyimesi Pest-Buda imázsának és a nagyvárosi kultúra fő jellemzőinek feltérképezésekor arra is rámutat, hogy a családban az apa milyen szokatlanul nagy súllyal vette ki részét a nevelésből, a Horvát gyerekek levelezéséről szóló tanulmányfejezetekben ezeket a társadalmi változásokat a nagyvárosi élet újdonságainak megjelenésével párhuzamosan látjuk. Az elemzés arra is felhívja a figyelmet, hogy a gyerekek nagyvárosok lakóiként nemcsak az elit kultúrához, hanem sokszínű látványosságokhoz is hozzáfértek. Így a kötet elemzi a múzeumi, színházi események, kávéházi látogatások mellett megjelenő cirkuszlátogatásokat, tűzijátékot, de beszámolnak az utcaképről, a díszkivilágításról, az ünnepnapok ízeiről is.

Míg a tavaszi-nyári időszakban főleg a városi térhasználatról, parkokról és kertekről informálnak a levelek, addig a karácsony és a családi ünnepek idején kelt levelek javarészt a tárgyi ajándékokról számolnak be. A szerző szerint a társadalmi státust kifejezi az a tárgyi világ, amely a gyerekeket körülvette, és amely levelezéseikben gyakran visszatér. Gyimesi külön kiemelve foglalkozik az ajándékozás érték közvetítő szerepével, és az ajándéktípusokkal – utánajárva a speciálisabb pirotechnikai eszközök játéktörténeti hátterének is. Végül pedig érdemes szót ejtenünk a gyerekek által írt versekről, amelyek maguk is ajándékok voltak, elsősorban névnapra, születésnapra íródott művek. E versek az alkalmi költészethez kapcsolódnak, és jelentős hatást tettek rájuk Neő Ferenc *A gyermeki kegyelet tolmácsa* című kötete, amely egyfajta sorvezető volt akkoriban a gyerekek számára.

A várostörténet és a családtörténet metszéspontján keresgélő, hétköznapi életmódot vizsgáló szerző sokirányú elemzése a családon túl a tágabb rokoni, baráti kapcsolatait, tehát a kapcsolatrendszerét is tekintetbe veszi. Végül egy keveset olvashatunk a családtagok későbbi, részben tragikus sorsáról, mely ad egyfajta szomorú lezárást a kötetnek. Ám mire az olvasó idáig eljut, a források megadott szempontok szerinti áttanulmányozása révén a kultusztárgyakon túl már társadalmi folyamatokat is képes kiolvasni.

Gyimesi Emese immár több mint egy évtizede kutatja Szendrey Júlia hagyatékát. Munkásságának nagy szerepe van abban, hogy a Szendreyről már életében kialakult beszédmód megváltozzon, és a familia hagyatéka a Petőfi-kultusztól függetlenül kerülhessen az érdeklődés középpontjába. A szerző ebbéli munkájának egyik megkerülhetetlen állomása a most megjelent kötet.